

SREDNJA IN VZHODNA EVROPA 15 LET PO PADCU KOMUNIZMA

Na svetovnem kongresu IPI o skupnem prizadevanju vzhoda in zahoda Evrope za novo, skupno evropsko identiteto

Varšava, 16. maj 2004

Fenomena evropskega postkomunizma ni mogoče zamejiti zgolj na srednjo in vzhodno Evropo. Zadeva Evropo v celoti. Osredotočanje zgolj na države, ki so nekoč pripadale evropskemu političnemu vzhodu, bi vodilo do enostranskih sklepanj. Berlinski zid sta skupaj rušila evropski vzhod in zahod. Njegove ruševine so padle na obe strani, tudi na zahod. Resda so bile najbolj radikalne spremembe v državah srednje in vzhodne Evrope po padcu komunizma, vendar je padec zidu izzval spremembe tudi na zahodu. Po padcu zidu v Evropi ni bilo nič več tako kot prej. Pričela je dobivati novo identiteto.

Zid sta skupaj rušila vzhod in zahod zaradi mnogih enakih interesov in pričakovanj. Razlike, pogojene z različnim položajem v bipolarni delitvi sveta in različna izkušnja z življenjem na eni ali drugi strani železne zavese, vplivajo tudi na današnje premisleke o sodobni Evropi. Ne gre niti zgolj za širitev niti za preslikavo podobe zahodne Evrope na njen nekdanji vzhod. Gre za novo podobo Evrope v celoti.

Nastajanje sodobne identitete Evrope ni sprožil zgolj padec komunizma. Nanjo vpliva predvsem prepoznana globalnost sodobnega sveta, njegova soodvisnost, priložnosti, izzivi, nevarnosti in nedorečenosti, zlasti nedorečenosti v njegovem upravljanju in vzpostavljanju odgovornosti - zanj, za človeštvo in za življenje na planetu nasploh. Iskanje nove evropske identitete mora odgovoriti tudi na vprašanje, kako vidi Evropa svojo vlogo enega od središč gospodarskega in političnega vpliva in razvoja človeške civilizacije v globalnem svetu ter kako vidi možnosti in pogoje za uveljavitev te zelene vloge. Tovrstna razmišljanja so bila morda najbolj očitna v razpravi o Lizbonski deklaraciji in na konvenciji o Evropski ustavni listini, čeprav niso bila dovolj izostrena in konsekventna, da bi bili tudi odgovori glede prihodnosti EU in njene vloge pri oblikovanju nove podobe Evrope jasno dorečeni in dolgoročni, da bi bili na ravni zahtevnosti izzivov sedanjega globalnega sveta.

Padec Berlinskega zidu je bil nujen pogoj, da se je Evropa sploh lahko začela spraševati o sebi in o svoji vlogi v globalnem svetu. Ni pa to bil tudi že zadosten pogoj, da bi prišla do odgovorov o svojih potencialih, s katerimi vstopa v razmerja z drugimi kot celovita entiteta s posebno identiteto.

Vprašanje identitete zadeva države, ki so v delitvi Evrope po drugi svetovni vojni padle v njen komunistični oz. socialistični svet, na poseben način. Delitev je najbolj prizadela prav države srednje Evrope, ki jo je železna zavesa razpolovila. Prenehala je obstajati kot posebna evropska duhovna in kulturna entiteta. Večina srednjeevropskih držav se o lastni identiteti v manj kot sto letih vprašuje že tretjič. Prvič je bilo to po prvi svetovni vojni, ko so razpadli veliki evropski imperiji in se je politični zemljevid srednje in vzhodne Evrope oblikoval povsem na novo. Drugič po drugi svetovni vojni ter ideološki in politični blokovski razdelitvi Evrope, ki je te države nasilno potegnila v vzhodni blok. Po padcu komunizma so se s tem vprašanjem soočile tretjič.

Pri tem ne gre preprosto za vračanje k nekdanji identiteti niti za samodejno prevzemanje identitetnih obeležij zahodnih držav. Čas je namreč prinesel spremembe, ki jih ni mogoče spregledati. Gre za identiteto v sedanjem poblokovskem času Evrope. Gre za identiteto za prihodnost, ki je skupna vsem evropskim državam. Projekcije in pričakovanja glede razvoja EU in evropskega integriranja bistveno določajo identifikacijo vseh evropskih držav s to prihodnostjo. Brez skupnih obeležij ni mogoče oblikovati nove skupne evropske identitete. Razlike so. Pokazale so se v pogajanjih za sprejem v članstvo EU in na evropski konvenciji. Vredno bi jih bilo analizirati, zato da bi se izognili poenostavitvam, da bi se razumeli in da bi doumeli, zakaj jih ni mogoče preseči s preglasovanji, da bi razumeli njihove objektivne osnove v socialnih in materialnih razmerah.

Posploševanje sprememb v državah srednje in vzhodne Evrope po letu 1989 vse do nedavne vključitve 8 držav nekdanjega socialističnega sveta v razširjeno EU je tvegano in površno. Spregleduje specifičnosti in razlike, ki pričnejo že z načinom, kako so te države vstopale v svet komunizma. Ali "po svoji volji" z revolucijo in z logiko revolucionarnega nasilja, v katerega se je iztekel oborožen odpor zoper okupatorje v II. svetovni vojni, kar se je npr. zgodilo v Jugoslaviji, katere del je bila takrat Slovenija, ali pa so jih k temu prisilili sovjetski tanki, ki so jih osvobajali po zmagi nad Hitlerjevimi vojskami, kar se je zgodilo v večini drugih držav. Eni so v ideji komunizma in socializma videli obet bolj pravične in svobodne družbe, drugim je bila ideja vsiljena z orožjem. Vsaka od teh držav ima svojo lastno zgodovino, pa tudi svoj lastni modus operandi prehoda iz realsocializma v pomoderni sistem politične demokracije in tržne ekonomije.

Ta spoznanja so pomembna. Kajti v večini teh držav je zlom komunizma pomenil tudi močan antisovjetizem, celo protiruski sindrom, ker sta bili Rusija in Moskva simbol Sovjetske zveze in komunističnega bloka v celoti. Zlom komunizma je bil tu doživljan tudi kot zlom bloka in hegemonije, ki se je utemeljevala z omejeno suverenostjo. Zlom bloka je bil pogoj za restitucijo lastne državne suverenosti. Suverenost in posege vanjo je zato treba posebej občutljivo obravnavati v razpravah o skupnih funkcijah EU in ohranjati povezanost teh funkcij s suverenostjo nacionalnih držav članic.

Ob posebnostih pa je mogoče najti tudi skupne značilnosti. To je zlasti dejstvo, da je do sprememb v vseh teh državah in v bloku kot celoti prišlo zaradi nakopičenih in zaostrenih notranjih družbenih protislovij. Ideja komunizma, prirejena v državne in blokovsko ideologije, ni bila sposobna obvladati nasprotij, tako kot tega tudi nista bili sposobni državna in partijska birokracija in ne aparat državne prisile s tajno policijo in armado. Ta aparat, ki je ščitil lastne interese, se je spremembam in odpiranju upiral do konca. Razvoj v svetu ni več dopuščal zapiranja ljudi v informacijske rezervate. Helsinška deklaracija je pri tem odpiranju opravila zgodovinsko vlogo, posebej s

sklicevanjem na odprte meje in svoboden pretok ljudi in idej ter na visoke standarde človekovih pravic in pravic manjšin.

Dejstvo je, da je do zloma prišlo z dejavnostjo notranjih dejavnikov v teh državah. Različna civilno družbena gibanja, pa tudi uradne, državne in partijske institucije so sicer različno v posameznih državah strnile svoja spoznanja o nujnosti sprememb, voljo, da jih izpeljejo in realno moč, ki je to omogočila. Tako je razpoloženje večine presekalo agonijo in uničujoč razkroj ter entropijo sistema. Tudi poprejšnji upori znotraj komunističnega bloka v 50-ih, 60-ih in 70-ih letih – jugoslovanski upor Stalinu, madžarska vstaja, praška pomlad, delavski upor v vzhodni Nemčiji, stalna vrenja na Poljskem, koncept socialističnega samoupravljanja itd., kažejo vsak v svoji specifikki, da je do uspeha lahko prišlo šele takrat, ko so se zahteve in razpoloženje javnosti – intelektualne in delavske – povežalo z reformističnim delom državno partijskih struktur. Kadar slednjega ni bilo, so bili upori in vstaje krvavo zadušeni, reformistična politična vodstva brez podpore v množičnem gibanju pa v t.i. čistkah politično in tudi fizično obglavljena. Pri tem ni bilo izjem.

Tako je bilo tudi, ko je zaradi sočasnosti vseh teh uporov prišlo do zloma komunističnega sveta v celotnem evropskem prostoru. Brez Gorbačova ne bi padel Berlinski zid na razmeroma mehak način. Brez Jaruzelskega najbrž ne bi bilo tako uspešnih pogajanj za okroglo mizo na Poljskem. Nikakor ne trdim, da pritisk zunanega sveta ni bil pomemben, še posebej potem ko je zahod stališče ostre konfrontacije zamenjal s politiko sodelovanja. Njegove stalne zahteve po spoštovanju standardov politične demokracije, človekovih in političnih pravic, ter odprte ekonomije so rahljale opeke v ideološkem in političnem zidu komunističnega sveta. Ni šlo samo za pritisk državnih in mednarodnih struktur, ampak tudi za zelo pomemben pritisk civilnih struktur, novinarskih, pisateljskih, znanstvenih in podobnih združenj.

Izkušnja kaže, da zgolj pritiski od zunaj ne zmorejo zlomiti sistema. Zlomila so ga notranja protislovja, družbena in gospodarska nemoč, revolt množic ter opozicijske in reformne politične sile, ki jim je bil zunanji pritisk v veliko oporo. Politična svoboda, demokracija, tržna ekonomija, vračanje polne suverenosti, nacionalna emancipacija, odpiranje v svet in odločitev za vstop v evropske integracije niso bile podarjene od zunaj. Vse to je bilo doseženo v zahtevnih procesih tranzicije, ki so jo te države opravile same, brez tuje pomoči. Pri tem je bilo zlasti članstvo v EU in v NATO za te države velik motiv in priznanje, da so nekdanjemu zahodu enakovredne. Šlo je za obojestranski in skupni zgodovinski interes. Kajti šele življenje po istih standardih in na istih vrednotnih in etičnih izhodiščih omogoča varno življenje v Evropi, blaginjo, razvoj ter vplivno in odgovorno vlogo Evrope v sodobnem svetu. Samozavest in samospoštovanje držav nekdanjega političnega vzhoda pa je pri tem ključnega pomena.

Komunizma v srednji Evropi ni več. Izginil je. Ostal pa je spomin nanj, tudi kot radikalni antikomunizem z občasnimi zahtevami po lustracijah, ki se ga neredko enači z demokratizmom. Opazen pa je še vedno tudi deficit vplivne levice v večini teh držav.

Za razumevanje razmer v srednji in vzhodni Evropi se mi zdi pomembno naslednje:

1. Dolga desetletja življenja v različnih svetovih so vtisnila globoko sled v miselnih sistemih in vedenjskih vzorcih ljudi. Država planskega gospodarstva je določala. Določala je tudi visoko stopnjo socialne varnosti. Država tržnega gospodarstva pa je omogočala. Zato je zahod prosperiral, vzhod pa je stagniral in hiral. Vzhod, ki je doživel entropijo vase zaprtih družbenih in političnih sistemov, se je

odprl. Miselni vzorci so se pomešali in begajo med treznimi premisleki o novem življenju, novih priložnostih, tveganjih, tekmovalnosti in solidarnosti na eni strani ter na drugi strani iluzijami, ki se hitro spreminjajo v razočaranja in tudi nostalgijo. Najpogostejša razloga zanjo sta hiter in intenziven proces socialne diferenciacije ter s tem povezana zožitev socialne perspektive. Sodoben dinamičen model socialno tržne države je za vse te države edino sprejemljiv, da ne bi notranji konflikti privedli do zaostajanja v razvoju, ali da ne bi ogrozili evropske varnosti, blaginje in razvoja. Breme stare miselnosti ter velike socialne razlike lahko povzročijo beg k ekstremnim idejam, k fundamentalizmom nacionalnih barv, k razdiralnosti iz globokega nezadovoljstva in eksistenčnih tisk ter k nasilju zaradi občutka, da je svet krivičen.

2. Ideoloških in blokovskih delitev v Evropi ni več. Obstoji pa realna nevarnost, da jih bodo nadomestile nove delitve, npr. delitev na razvito in nerazvito Evropo, ki dobiva realne okvire z razpravo o konceptu t.i. Evrope dveh hitrosti in tudi z do neke mere razvojno zapostavljenim položajem novih članic v EU. Nevarna znamenja je prinesel poskus vsiljene delitve na novo in staro Evropo, pa tudi delitev na varno in v konflikte zapleteno Evropo. Zaskrbljujoče je, tudi če zavestno zanemarimo razmerja EU do Rusije, Ukrajine in Belorusije, da vsa ta znamenja mogočih novih delitev in objektivnih razlik potekajo po skoraj natančno isti črti, kjer je nekoč tekla meja med socialistično oz. komunistično in demokratično Evropo. Te nove delitve imajo tudi objektivne osnove in so zato, če bi se uveljavile, resna nevarnost za evropsko integracijo in razvoj, prej ali slej pa tudi za evropsko varnost in mir.

Naj končam z mislijo, da je odpravljanje delitev preteklosti v skupnem interesu vse Evrope, v interesu njene varnosti, blaginje in razvoja. Je pogoj za uveljavljanje aktivne in odgovorne vloge Evrope v sodobnem globalnem svetu in njenega vpliva v njem. Nekdanje komunistične države so prehodile dolgo in zahtevno pot sprememb. S seboj nosijo hudo izkušnjo, ki je evropski zahod ne premore. S seboj nosijo tudi upanje v moč evropske združevalne ideje in njenih etičnih osnov, kar je priložnost za evropsko združevalno idejo in novo energijo. Evropski zahod je s svojimi premisleki o naravi in prihodnosti EU zajetih v številnih dokumentih od Maastricha, Nice in Lizbone do Evropske ustavne listine naredil zelo veliko tudi za nekdanji evropski politični vhod. Tem državam zdaj ni potrebno prehoditi vse dolge poti od začetkov ideje evropskega združevanja. Povabljene so, da vstopijo vanjo na točki, ki je že zelo daleč od izhodišča in da poslej po njej hodijo skupaj vsi Evropejci. Zdaj se bo lahko evropski duhovni prostor hitro osvobajal dediščine tradicionalno razdeljene celine, ki je na zahodu vzpodbujala odpor, sumničavost in podcenjevanje dežel in ljudi na drugi skoraj nepoznani strani zaves, tam pa nezaupanje, frustracije, pomanjkanje samozavesti in nekritično prepričanje, da vse dobro prihaja iz zahoda in vse zlo iz vzhoda. V vse to je vredno vložiti solidarnost, več solidarnosti, kot jo je bil ta zgodovinski projekt deležen doslej. Nekdanja zahod in vzhod potrebujeta trdno in trajno zavest, da sta za spremembe delala skupaj. Vsak pri sebi in oba za skupno prihodnost. Zdaj lahko uresničita projekt EU, ki je vreden izzivov globalnega sveta.